

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בשלח, תשע"ד
מספר 1051

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

אוניברסליות ולאומיות במשפט העברי שם שם לו חק ומשפט רצון ערוסי

המשפט העברי הוא משפט דתי לאומי. הוא ניתן בסיני כתורה מן השמים. גם חוקים שניתנו לפני מעמד הר סיני, מחייבים את עמנו רק אם חזרו וניתנו בסיני¹ לפי זה המשפט העברי אינו אוניברסלי, וכלשון הרמב"ם: ² "משה רבינו לא הנחיל התורה והמצוות אלא לישראל, שנאמר מורשה קהלת יעקב". ולכאורה אין לו ענין בחברה האנושית. אולם, לא כן הדבר. לפי המשפט העברי, אין חברה אנושית יכולה ורשאית להתקיים בלי משפט. כך לגבי עמנו טרם נהיה לעם, וכך גם לגבי החברה האנושית מאז אדם הראשון, בכל עת.

א. המשפט ניתן לישראל טרם נהיה לעם

בפרשה מסופר שאבותינו עברו בין גזרי ים סוף, ומשה הסיע אותם במדבר שור, ומשם הביאם למרה. "שם (=במרה) שם לו חק ומשפט"³.

לדעת תנאים החוק ומשפט שנצטוו עליהם במרה, כללו דינים, כלומר, חוק ומשפט, שפיטה וענישה.⁴ יוצא אפוא, שאבותינו נצטוו על חוק ומשפט, טרם ניתנה התורה, וזאת בגלל חיוניות החוק והמשפט, שאין חברה יכולה להתקיים בלעדיהם. לדעת ר' אליעזר, יתרו בא למשה חתנו לפני מתן תורה (מכילתא). והוא כבר מצא את חתנו משה, שופט את העם מן הבקר עד הערב (שמות יח, יג), ויעץ לו כיצד לייסד מערכת משפטית טובה ויעילה,⁵ ומשה אימץ הצעתו והפעילה (שם, כד-כו). כל זה טרם נהיינו לעם, אלא היינו חברה אנושית. שהרי על מעמד הר סיני נאמר: "היום הזה נהיית לעם"⁶.

ב. האדם הראשון נצטווה על חוק ומשפט

הרמב"ם כתב: "על ששה דברים נצטווה אדם הראשון. על עבודה זרה, ועל ברכת השם. ועל שפיכות דמים, ועל גילוי עריות, ועל הגזל, ועל הדינין"⁷. הרי שחלק הארי מן המצוות שנצטווה אדם הראשון, לו ולצאצאיו (=החברה האנושית), הם חוק ומשפט.⁸

המשמעות המעשית של ציווי זה, היא כדלקמן: "וכיצד הם מצווין על הדינין, חייבין להושיב דינין ושופטים בכל פלך ופלך לדון בשש מצוות ולהזהיר את העם, ובן נח שעבר על אחת משבע מצוות אלו יהרג בסיף"⁹.

* הרב ד"ר רצון ערוסי, רב העיר קרית אונו, חבר מועצת הרה"ר לישראל, יו"ר הליכות עם ישראל ונשיא מכון מש"ה.

¹ משנה, חולין, ז, ו, ופיהמ"ש להרמב"ם, שם.

² מלכים ומלחמותיהם, ח, יא.

³ שמ' טו: כב-כה.

⁴ יונתן בן עוזיאל (שמ' טו: כה) ור' אליעזר המודעי (מכילתא בשלח), ור' יהודה (מכילתא ריש משפטים).

⁵ שמ' ט: יח, יט-כג.

⁶ דב' כז: ט. וכן, עיינו בבלי, ברכות, סג: ב, שהכוונה על מתן תורה.

⁷ הל' מלכים ומלחמות, ט: א.

⁸ נח נצטווה במצווה נוספת, איבר מן החי (שם, כא), ומכאן המושג המפורסם, "שבע מצוות בני נח". כי לאחר המבול החברה האנושית ששרדה התייחסה לנח. עיינו ע"פ 9709/10 גיא פיצחדה נגד מדינת ישראל, ששבע מצוות בני נח מחייבות כל אנוש, כן עיין ע"פ 6819/01 אורי גרשוני נגד מדינת ישראל. טרם פורסמו בפד"י.

⁹ רמב"ם, שם, יד.

לכן לדעת הרמב"ם שמעון ולוי הרגו את תושבי שכם כעונש על שלא דנו את שכם בן חמור שחטף את דינה, אנסה ושבאה אותה בביתו: "ומפני זה נתחייבו כל בעלי שכם הריגה, שהרי שכם גזל (=את דינה) והם ראו וידעו ולא דנוהו".¹⁰ לדעת הרמב"ן, (המאה ה-13) אין בני נח מחויבים מיתה על שלא קיימו מצות עשה לדון את העבריינים, אך הוא מודה לרמב"ם שכל תושבי שכם נתחייבו מיתה על שעברו עבירות שונות.¹¹ מכאן, שהמשפט העברי מחייב כל חברה אנושית לקיים מערכת משפטית, ולהתנהל עפ"י חוק ומשפט. ובמקרא כתוב שה' העניש את דור המבול בגלל ששקעו בחמס (גזל), ושה' הפך את סדום ועמורה לגפרית ומלח, בגלל השחיתות שפשתה בקרבם.

"ויאמר אלקים לנח קץ כל בשר בא לפני כי מלאה הארץ חמס מפניהם, והנני משחיתם את הארץ".¹² בירושלמי¹³ נאמר שהיו גוזלים פחות משהו פרוטה, סכום מזערי, שלא ניתן להיתבע בדין. אבל בסוף הם עברו על הגזל "ויקחו להם נשים בגזילה", ועל הדינין, "שהיו הדיינים עוברים על המשפט", ועוד¹⁴ על סדום ועמורה שה' הפך אותן לגפרית ומלח, נאמר¹⁵ "ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד". רעים בענייני ממונות בין אדם לחבירו, וחטאים בגילוי ערות ושפיכות דמים של בני אדם חפים מפשע.¹⁶

ג. יהדות ואוניברסליות

ג.1. הוי מתפלל בשלומה של מלכות

עם ישראל נצטווה בתרי"ג מצוות והחברה האנושית רק בשבע מצוות. דבר זה יכל לגרום שהיהודים לא יכירו במשפט העמים. כדי למנוע מציאות כזו, נאמרו הדברים הבאים: "רבי חנינא סגן הכהנים אומר: הוי מתפלל בשלומה של מלכות, שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו" (משנה, אבות, ג, ב).

ופירש תוי"ט (הרב יום טוב ליפמאן, המאה ה-17-16) שם: "בשלומה של מלכות, הוא המלך עם שריו ויועציו המנהיגים מלכותו, ועושים משפט בארץ". ופירש תפארת ישראל¹⁷: "אפילו של אומות העולם". והוסיף: "ולא לבד מלכות, אלא גם כל מנהיג בעירו ועדתו נקרא בשם מלך, והוא מתפלל בשלומם, כדי שיהיה להם מנוח לפקח על טובת הכלל, ומהאי טעמא עושין מי שבירך בכל שבת, לפו"מ (=לפרנסים ומנהיגים)".

וכן פירש פרקי משה, הרב משה אלמושנינו בן ברוך¹⁸: "... ולא אמר בשלום המלך, רק המלכות, שהוא המשפט אשר בכל מדינה ומדינה. כי הצדק הוא שלום קיום המלכות, ובשלום המלכות, והם אנשי המלכות העושים משפט וצדק, יפחדו החטאים". והמהר"ל (הרב ליווא בן בצלאל, המאה ה-16), האריך בספרו באר הגולה, באר ששית, להסביר שהתפלה לשלום המלכות היא לאומות העולם, ובכל מקום שגלינו אליו, ואנו נמצאים תחת שלטונם.

נמצינו למדים ששיטת המשפט העברי, שבכל חברה אנושית, לאומית, קהילתית, יהודים ושאינם יהודים, תפעל מערכת משפטית. ויש לכבד כל שלטון ולירוא ממנו, שאלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו, "היינו בולעים זה את זה חיים".¹⁹ ועד כדי כך היהדות ייחסה חשיבות לקיום שלטון בכל חברה, שנהגו הרבה קהילות בישראל, להתפלל בשבתות לשלוםם ולהצלחתם של מנהיגי השלטונות.²⁰

¹⁰ שם, י"ט.

¹¹ רמב"ן, על התורה, בר', לד: יג.

¹² בר' ו: יג.

¹³ ב"מ, פ"ד: פ"ב.

¹⁴ מדרש הובא בתורה שלמה, בר' ו: יג.

¹⁵ בר' יג: יג.

¹⁶ יונתן בן עוזיאל, שם. וכן, עיינו היטב בדברי הרמב"ם, מלכים ומלחמות, ח:י-יא, שישראל כופים כל בן נח לקיים שבע מצוות בני נח, ואפילו שיקיימום מהכרע דעתם וחכמיהם, אבל כל בן נח שרוצה להיקרא גר תושב, צריך לקיים מצוות אלו, בגלל שה' ציווה עליהן ע"י משה רבינו, ובכך גר זה מתקרב משהו ליהדות, ויוכל לזכות בחיי העולם הבא. וכן עיינו רמב"ם, איסורי ביאה, יד: ז, שגר תושב נקרא תושב, "לפי שמותר לנו להושיבו בינינו בארץ ישראל".

¹⁷ הרב ישראל ליפשיץ, המאה ה-19-18, שם, יכ"ן, אות ז.

¹⁸ המאה ה-16, על אבות, שם.

¹⁹ הרמב"ם, פיהמ"ש, שם.

²⁰ לדעת יד המלך, (הרב אלעזר לנדא, המאה ה-19) הלכות מלכים, פרק א, "שה' הטביע באדם הצורך במנהיגות". והראיה שגם בני האדם הפראים בוחרים להם מלך, כי בלעדיו אין קיום חברתי ודם רב ישפך. המעייין היטב בדבריו שם, יראה שהוא העריך שיש חברות שראויות לשליט אחד, ולא למשטר דמוקרטי, כי לא תהיה להן יציבות במשטר דמוקרטי, וכנראה שצדק. והראיה "אביב העמים" בארצות האיסלם.

וכן, עיינו ע"פ 336/61, פד"י טז, עמ' 7-8, שם ערער סניגורו של הצורר אדולף אייכמן, דר' סרבציוס, על סמכותו של ב"מ בישראל לשפוט את אייכמן, בין היתר בגלל שהחזיקה הפלילית היא התחילה רטרואקטיבית ועוד, וביהמ"ש, שם, פסקה 8, דחה טענותיו. בגלל שהנאשם במעשיו פגע "בערכי מוסר עולמיים מושרשים" ושימושיים, יש לראותם "כאסורים מאז ומתמיד על ידי משפט העמים" ושם בפסקה 10, עמ' 11-12, "הפשעים שיצר החוק, ושבהם הורשע המערער, יש לראותם היום כנושאים, מאז ומתמיד את החותם של פשעים בינלאומיים, פשעים שנאסרו מטעם משפט העמים והגוררים אחריות פלילית אינדיבידואלית".

ג.2. דינא דמלכותא דינא

המשפט העברי נתן ביטוי מעשי ומחייב להכרה מסוימת במשפט העמים, כשאנו חיים תחת ריבונותם. הוא קבע כלל הלכתי: "דינא דמלכותא דינא".²¹ אמנם חלוקות הדעות בדבר היקפו של כלל זה, אבל לכל הדעות הוא כולל ענייני מסים, ענייני מטבעות, דברים הקשורים בקרקעות ועוד.

רוב הפוסקים הם בדעה שכלל זה הוא מן התורה.²² אולם דינא דמלכותא דינא, אינו בגלל שאין ברירה, אלא יש והוא מתקבל ע"י חכמי ההלכה כמודל לחיקוי. החתם סופר (שו"ת, חו"מ, מד), כתב שחוקים שהשלטונות הסדירו לתיווך המסחרי ביינות, לא זו בלבד שלא סתרו דין תורה, אלא שהם היו הגונים והגיונים, כדי למנוע התחרות עסקית בלתי הוגנת, וחכמי ההלכה היו מתקנים תקנות כאלה, אם השלטונות לא חוקקו אותם חוקים. הרי לנו התאמה נפלאה בין חקיקה טובה של חברה אנושית, לא יהודית, לחקיקת משנה של חכמי ההלכה.²³

ד. המשפט העברי אידיאליות ופרגמטיות

אמנם המשפט העברי הוא משפט דתי, והוא תורה מן השמים, אבל יש לו שתי מערכות משפט, אידיאלית ופרגמטית, במערכת האידיאלית יש דיני ראיות נוקשים וסנקציות חמורות ודיני כפרה. מערכת זו קשה ליישום בחיי היום יום. והיא הולמת רק חברה ייעודית וערכית. ויש מערכת פרגמטית, היא מופעלת ע"י דין המלך, וע"י בתי הדין לפי הוראת שעה. מערכת זו תואמת בהרבה למערכות המשפט האזרחיות בחברות המתקדמות בעולם, ויש לה יתרון על פניהן, בגלל ההקרנה הערכית והחיובית שהמערכת האידיאלית מקרינה עליה.²⁴

סיכום

אכן המשפט העברי הוא משפט דתי ולאומי, אבל שיטתו היא, שקיום מערכת משפטית קודם לכל. כך היה בעמנו, טרם נהיינו לעם. וכך לגבי כל חברה אנושית מאז אדם הראשון.

במשפט העברי יש שני יעדים לאנושות בכלל, ולעם ישראל בפרט. היעד הראשון קיום משפט וצדק כצורך חיוני. וקיום משפט וצדק כערך נעלה אלוקי. ייחודיותו זו של המשפט העברי היא יתרונו, והיא סוד קיומו הבלתי מעורער.

²¹ גיטין, י, ב; נדרים, כה, א; רמב"ם, גזילה, ה, יא; טוש"ע, חו"מ, שפט, ו, ועוד.

²² שו"ת חת"ס, הרב משה סופר, המאה ה-18-19, יו"ד, שיד; שו"ת דבר אברהם, הרב אברהם דב כהנא שפירא, המאה ה-19-20, ח"א, סי' א שהאריך להוכיח מראשונים שכלל זה הוא מן התורה, שו"ת בנין ציון, הרב יעקב אטלינגר, המאה ה-19, ח"ב, טו. אך יש מיעוט בדעה שכלל זה מדרבנן (ב"ש, אה"ע, כח, סק"ג).

²³ עיינו בהרחבה על כך, תחומין, יח, תשנ"ח, 236-247; שם, כב, תשס"ב, 325-333; שערי צדק, ג, תשס"ג, 179-192.

²⁴ עיינו דרשות הר"ן, הרב ניסים גרונדי, המאה ה-14, דרשה יא (מהדורת פלדמן, עמ' קסט).